

Universiteit
Leiden
The Netherlands

'Tous mes livres de langues estrangeres': het oosterse legaat van Josephus Justus Scaliger in de Universiteitsbibliotheek Leiden

Ommen, K. van

Citation

Ommen, K. van. (2020, July 2). *'Tous mes livres de langues estrangeres': het oosterse legaat van Josephus Justus Scaliger in de Universiteitsbibliotheek Leiden*. Retrieved from <https://hdl.handle.net/1887/123225>

Version: Publisher's Version

License: [Licence agreement concerning inclusion of doctoral thesis in the Institutional Repository of the University of Leiden](#)

Downloaded from: <https://hdl.handle.net/1887/123225>

Note: To cite this publication please use the final published version (if applicable).

Cover Page

Universiteit Leiden

The handle <http://hdl.handle.net/1887/123225> holds various files of this Leiden University dissertation.

Author: Ommen, K. van

Title: 'Tous mes livres de langues estrangeres': het oosterse legaat van Josephus Justus Scaliger in de Universiteitsbibliotheek Leiden

Issue Date: 2020-07-02

Hoofdstuk 5

Oosterse boeken en bibliotheken in de Republiek vóór Scaligers komst naar Leiden

5.1. De Universiteitsbibliotheek Leiden

Als bevelhebber van het stedelijk garnizoen had Janus Dousa in 1573-1574 een belangrijke bijdrage geleverd aan de verdediging van Leiden tegen de Spanjaarden. Na het ontzet van de stad speelde Dousa, die ook een verdienstelijk geleerde en dichter was, een bepalende rol in de oprichting in 1575 en eerste jaren van de universiteit en haar bibliotheek. De universiteit werd een humanistisch bolwerk dat de zeven vrije kunsten hoog in het vaandel droeg.¹

De keuze om de vrije kunsten tot het belangrijkste onderdeel van het universitaire curriculum te maken, was zelfs het geesteskind van Janus Dousa, een van de curatoren van de jonge Leidse universiteit. Daarin werd hij gesteund en gesterkt door zijn vriend Jan van Hout, die zijn taak als secretaris van de stad combineerde met zijn functie als secretaris van de universiteit.² Vanaf de oprichting van de universiteit, wilden de curatoren een bibliotheek in het universiteitsgebouw huisvesten. Boeken waren immers onontbeerlijk bij het verspreiden van kennis.³ Janus Dousa werd tien jaar na de stichting, op 1 maart 1585, tot eerste bibliothecaris van de universiteitsbibliotheek benoemd. Een bibliotheekruimte was er toen nog niet, die kwam pas in 1587 gereed.⁴

Het was ook Dousa die in 1579 de grote filoloog en historicus Justus Lipsius (1547-1606)⁵ aan de universiteit wist te binden met als voornaamste doel de universiteit internationaal op de kaart te zetten. Blijkbaar maakten Dousa en zijn mede-curatoren bewust de keuze om deze rol toe te kennen aan een hoogleraar in de faculteit van de 'Artes'. Dat was niet alleen als tegenwicht voor andere faculteiten, men gaf er bovendien mee aan dat ze belang hechtte aan een universiteit waar geen enkele specifieke faculteit de overhand zou krijgen, ook de theologische niet.⁶ Nog krachtiger was later de overtuiging van de humanisten aan de Leidse universiteit om de oriëntalistiek en klassieke filologie los te koppelen van de theologische

¹ Onder de vrije kunsten worden de studies zoals taal, filosofie, geschiedenis en literatuur, verstaan, die worden verondersteld algemene kennis te verschaffen en het intellectuele vermogen zoals rede en inzicht te ontwikkelen.

² Het programma van de nieuwe universiteit werd door Dousa ook uiteengezet in zijn 'Carmen in gratiam novae Academiae conscriptum' dat werd opgenomen in zijn *Poëmata*, ff. Piii-Qiiii, gedrukt te Leiden 'in nova academia nostra' door Andries Verschout op kosten van Van Hout in 1575. Zie: K. Bostoën, *Hart voor Leiden, Jan van Hout (1542-1609), stadssecretaris, dichter en vernieuwer*. Hilversum 2009, pp. 38-41.

³ Molhuysen, *Bronnen I*, 1913, p. 21*: 'Postremo esset optandum ut bibliotheca omne genus libris undequaque conquisitis publico sumptu instrueretur et in superiori publici Academiae auditorii coenaculo [...].'

⁴ Molhuysen, *Bronnen I*. 1913, pp. 122*-123*.

⁵ Zie voor een biografische schets van het leven en werk van Justus Lipsius: J. De Landtsheer (et al.), *Lieveling van de Latijnse taal. Justus Lipsius te Leiden herdacht bij zijn vierhonderdste sterfdag*. Leiden 2006.

⁶ H.E.C. Mazur-Contamine, 'Een blik op de toenmalige horizon (1575-1635)' in: *Boekillustratie in de Noordelijke Nederlanden*. Leiden 1988, p. 33.

faculteit. Deze humanistische benadering bood een vruchtbare voedingsbodem voor het onderzoek van Scaliger, een ontwikkeling waaraan hij zelf ook sterk heeft bijgedragen.

In tegenstelling tot veel universiteiten uit die tijd moest Leiden een academie worden die vrijheid en verdraagzaamheid hoog in het vaandel voerde. Het beleid van Dousa om Lipsius aan te stellen slaagde en al snel schreven aanzienlijke aantallen studenten en docenten uit heel Europa zich in bij de Leidse academie.⁷ Die eerste studenten en docenten waren echter verstoken van boeken, omdat de universiteit op dat moment nog geen omvangrijke bibliotheek bezat. Bij de inauguratie had prins Willem van Oranje (1533-1584) een exemplaar van de Polyglotbijbel aan de universiteit geschonken, als aanzet tot de oprichting van een bibliotheek. Die Bijbel was gedrukt in Antwerpen tussen 1569 en 1572 door Christoffel Plantijn (1520-1589).⁸ Op een aantal donaties na die beperkt van omvang waren, groeide het aantal boeken nauwelijks. In de eerste tien jaar van de universiteit kan men beter spreken van een verzameling boeken dan van een bibliotheek. Pas toen de boeken van Johannes Holmannus secundus (1523-1586) en Bonaventura Vulcanius in 1586 en 1587 aan de bibliotheek werden toegevoegd, kwam de universiteit in het bezit van nuttige naslagwerken en woordenboeken.⁹

In 1587 kregen de boeken een eigen ruimte: de collectie werd ondergebracht in de gewelfkamer van het Academiegebouw. Daar bevond de bibliotheek zich tot 1595, waarna de boeken een nieuw onderkomen kregen op de eerste etage van de voormalige Faliëde Begijnkerk aan het Rapenburg, schuin tegenover het Academiegebouw. De bibliotheek werd ingericht op aanwijzing van Jan van Hout. Hij bedacht de indeling van de boeken over de zeven vakgebieden en over de 22 boekenkasten of *plutei*.¹⁰ De officiële opening vond plaats op 24 mei 1595. De toenmalige bibliothecaris Petrus Bertius (1565-1629) stelde in dat jaar de *Nomenclator avtorvm omnivm, quorum libri vel manuscripti, vel typis expressi exstant in Bibliotheca Academiae Lvgdvno-Batavae* samen: de eerste catalogus van het bezit van de universiteit dat uit 483 items bestond.¹¹ [Afb. 27] Met deze catalogus beschikte Leiden over

⁷ Met de Contra-remonstrantse coup van prins Maurits in 1618 veranderde dat drastisch. Deze gebeurtenis betekende het einde van het verdraagzame christendom dat zijn vader voorstond.

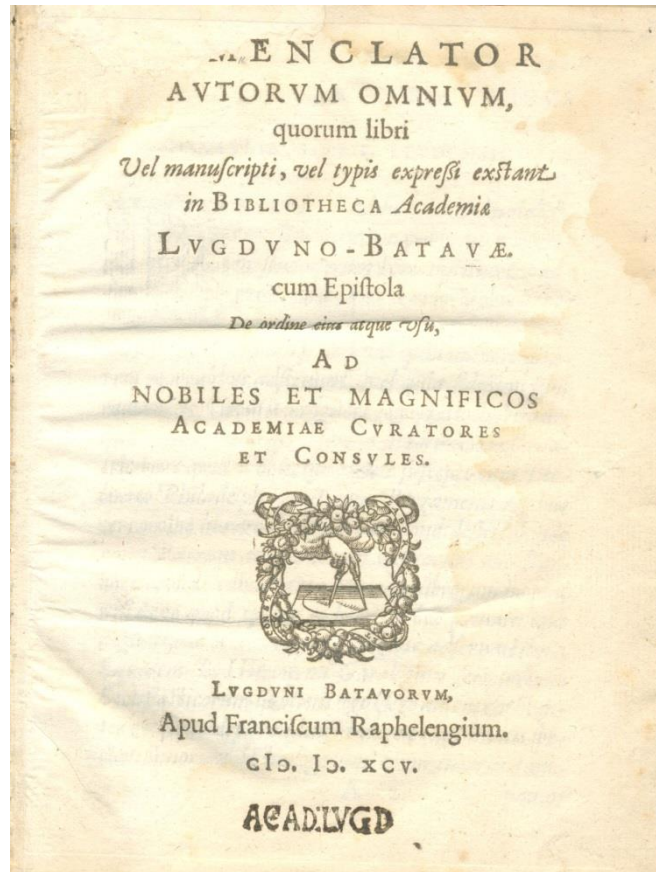
⁸ De volledige titel is *Biblia sacra Hebraïce, Chaldaïce Graece & Latine, Philippe II Reg. Cathol. Pietate et studio ad Sacrosanctæ Ecclesiæ usum* [UBL 1366 A 1]. Zie voor een geschiedenis van de totstandkoming van de Polyglotbijbel: R. J. Wilkinson, *The Kabbalistic Scholars of the Antwerp Polyglot Bible*. Leiden 2007, pp. 67-92 en Th. Dunkelgrün, *The multiplicity of Scripture. The confluence of textual traditions in the making of the Antwerp Polyglot Bible (1568–1573)*. Chicago 2012.

⁹ Justus Lipsius gaf als rector op 9 februari 1587 de eerste aanzet tot de inrichting van een bibliotheekruimte. Vgl. Het Schriftelijk Rapport [11 augustus 1741] van Mr. David van Royen, Secretaris van de Ed. Groot Achtbaere Heeren Curateuren over 's Lands Universiteit binnen Leijden, ende Burgemeesteren derzelve Stadt, nopens het begin en Voortgangh van: alsmede zorge en ordre, gestelt, ende gedragen op, en over de Publique Bibliothecq, ingevolge, ende ter Voldoeningh van het eerste Lidt van hun Ed. Groot Agtb. Resolutie, op den 30. April 1741, genomen. Hierna: Schriftelijk Rapport 1741 [UBL, Bibliotheekarchief (hierna: BA) H1]. Het rapport is uitgegeven door P.C. Molhuysen in *Bronnen V*, Den Haag 1921, pp. 88*-131*.

¹⁰ P. Bertius, *Nomenclator avtorvm omnivm. Quorum libri Vel manuscripti, vel typis expressi exstant in Bibliotheca-Batavae*. [...] (Leiden, Franciscus Raphelengius 1595), f. A4 verso: 'Ipsius ergo auspiciis (= Dousa), meâ operâ, tuo, Houtene consilio Bibliotheca Academia eo quo nunc est loco atque ordine digesta est'; geciteerd in Bosch, *Petrus Bertius*. 1979, p. 68, noot 439. Oorspronkelijk waren er in de bibliotheek twaalf *plutei* aanwezig: vier voor de theologische boeken, vier voor rechten en geneeskunde en vier voor de kunsten.

¹¹ Zie ook P. Bertius, *Nomenclator. The First Printed Catalogue of Leiden University Library (1595). A Facsimile Edition with an Introduction by R. Breugelmans and an Author's Index compiled by Jan Just Witkam*. Leiden 1995. Bertius bekleedde niet officieel het ambt van bibliothecaris, maar hij kon deze titel wel claimen vanwege

een primeur: Bertius publiceerde hiermee de eerste gedrukte onderwerpscatalogus ter wereld. De catalogus gaf een overzicht van de boeken in de volgorde waarop ze op de planken van de bibliotheekkasten stonden. In 1595 omvatte de bibliotheek 442 boektitels in ongeveer 525 banden waarvan 338 exemplaren folianten waren.¹²

27. Titelblad van Petrus Bertius, *Nomenclator*. Leiden 1595. [UBL 1408 I 57].

In deze catalogus wordt slechts één Arabische druk vermeld: de Arabische letterproef van de Leidse Officina Plantiniana uit 1595, die Raphelengius aan de bibliotheek doneerde.¹³ Wel komen in deze catalogus een veertiental boeken in het Hebreeuws voor, waarbij in het *Psalterium Justiniani* ook sporadisch van het Arabisch gebruik werd gemaakt. Daarnaast vinden we in de catalogus een vrij uitgebreide beschrijving van de Venetiaanse 'Talmud Babylonicum'¹⁴ met Hebreeuwse lettertypen en een tweedelige 'Biblia Bombergiana' in het Hebreeuws. Deze exemplaren stonden in de kasten met theologische boeken. Onder de

zijn belangrijke bemoeienis met de bibliotheek. Cf. L.J.M. Bosch, *Petrus Bertius 1565-1629*, Meppel 1979, pp. 60-61.

¹² Zie voor de geschiedenis van de Universiteitsbibliotheek Leiden: P.C. Molhuysen, *Geschiedenis der Universiteits-bibliotheek te Leiden*. Leiden 1905; C. Berkvens-Stevelinck, *Magna Commoditas. Leiden University's Great Asset. 425 years Library Collections and Services*. Leiden 2012.

¹³ Een facsimile met een uitgebreid commentaar op de Arabische lettertypen werd gepubliceerd door J. Lane, *The Arabic Type Specimen of Franciscus Raphelengius's Plantinian Printing Office (1595)* [...]. Leiden 1997.

¹⁴ *Talmud Babylonicum cum commentariis* [...] 9 delen. (Venetië, Daniel Bomberg 1520-1530). [UBL 21523 A 1-9].

kleine formaten bevinden zich een *Biblia Hebraica* uit Venetië en een drietal grammatica's door Cevalerius, Santes Pagninus en Münster.

5.2 De oosterse boeken van het Hof van Holland

Een jaar voordat Bertius deze catalogus van de Leidse universiteitsbibliotheek publiceerde, deed zich plotseling een mogelijkheid voor om de collectie van de bibliotheek aanzienlijk uit te breiden. Op de zolder van het Hof van Holland in Den Haag 'ontdekte' curator Janus Dousa namelijk een in ongereede geraakte partij boeken. Dousa was in 1591 toegetreden tot de Hoge Raad en moet de collectie zo op het spoor zijn gekomen. De Leidse bibliotheek toonde interesse in deze oude collectie die daarvoor in gebruik was bij de raadslieden die de graaf van Holland bijstonden bij het uitoefenen van zijn taken.¹⁵

De Leidse universiteit wilde de hele collectie graag hebben en liet een inventaris opstellen. De boeken op de zolder kwamen – zo bleek al snel – oorspronkelijk uit de bibliotheek van de Gorkumse kanunnik Jan Dirksz. van der Haer of Ioannes Harius, die de boeken in 1530 of 1531 aan het Hof had geschonken.¹⁶ De bibliotheek van Van der Haer bestond oorspronkelijk uit 3849 titels in 3780 banden, een zeer aanzienlijke verzameling voor de vroege zestiende eeuw, zeker afgezet tegen het geringe aantal boeken dat de Leidse universiteitsbibliotheek op dat moment in bezit had.¹⁷ De collectie viel al in de zestiende eeuw uiteen. Dousa wilde het restant dat op de zolder lag voor de universiteitsbibliotheek verwerven. De inventaris die Dousa van de 'Haagse' boeken opstelde, besloeg 38 bladzijden met in totaal 750 items.¹⁸ Het was de bedoeling de boeken in zes manden naar Leiden te vervoeren en in de collectie van de bibliotheek op te nemen. De Hof-verzameling bestond voor het overgrote deel uit theologische en juridische boeken, maar van bijzonder belang voor de Leidse bibliotheek moet de sectie 'Libri Haebraici, Chaldaici et Arabici' zijn geweest. De overdracht van de gehele collectie zou helaas niet plaatsvinden, vanwege verschillende inzichten betreffende het eigendom van de verzameling. Dit moet een grote tegenvaller zijn geweest voor Dousa en zijn zoon Janus jr., die zijn vader enkele jaren later, in juli 1593 als bibliothecaris zou opvolgen.¹⁹

Dousa deed vervolgens veel moeite om toch de oosterse boeken uit de bibliotheek van het Hof van Holland aan de universiteitsbibliotheek te kunnen toevoegen. Dit soort boeken waren er maar weinig in de bibliotheek te vinden. De titels geven een interessant beeld van een particuliere collectie oosterse en meer specifiek Hebreeuwse boeken. De lijst telt naast theologische werken, waaronder een Hebreeuwse Bijbel, ook de nodige woordenboeken en grammatica's. Harius – de eerder genoemde grondlegger van de Hof-

¹⁵ Molhuysen, *Bronnen* I. 1913, p. 305*; zie ook de 'Resoluties van de Staten van Holland. Augustus 1594', in: *Bronnen* I. 1913, p. 329.

¹⁶ M.J. Waale, 'De laat-middeleeuwse Gorkumer Jan Dirksz. van der Haer en zijn librije van het Hof van Holland' in: *Oud-Gorcum Varia*. 9; 23 1992-1, p. 4-11 en J.L. van der Gouw, 'De Librije van den Hove van Holland' in: *Het boek* 29 (1948), pp. 117-130.

¹⁷ Ter vergelijking: De bibliotheek van Erasmus bestond in 1525 uit 'slechts' 413 boeken.

¹⁸ De inventaris van Dousa is te vinden in UBL AC 1 101, f f. 9v-51r; de sectie *Libri Haebraica, Chaldaici et Arabici* staat op ff. 30r-32r en bestaat hoofdzakelijk uit boeken in het Hebreeuws. Het enige boek in de sectie waarin Arabisch is te vinden is een exemplaar van het *Psalterium* van Augustinus Justinianus uit 1516.

¹⁹ Molhuysen, *Bronnen* I. 1913, p. 266*-268*. Dousa jr. overleed twee jaar later, waarna hij door Bertius werd opgevolgd. Voor de bibliotheek van het Hof en de Universiteitsbibliotheek Leiden zie: C.L. Heesakkers, 'Zes viercante witte manden' in: *Boeken verzamelen. Opstellen aangeboden aan Mr J.R. de Groot* [...]. Leiden 1983, pp. 182-197.

collectie – had zich, naast een grondige kennis van het Latijn en Grieks, met deze werken ook een gedegen kennis van de Hebreeuwse taal verworven. Dat leden van het Hof deze boeken niet actief gebruikten bij hun werk zal het schenken eenvoudiger gemaakt hebben. Studenten en geleerden in Leiden waren werkelijk geholpen met de grammatica's en woordenboeken.

Scaliger bracht in 1593 weliswaar oosterse boeken met zich mee, maar dat was privébezit. Dousa's belangstelling voor de Hof-collectie, zegt iets over de ambitie van de universiteit om de universiteitsbibliotheek uit te breiden en te veranderen. De bibliotheek was voor 1600 niet alleen beperkt in omvang, maar vertoonde ook aanzienlijke hiaten. Hij zal dan ook blij zijn geweest dat uiteindelijk in juli 1595 toch nog enkele oosterse boeken hun weg naar Leiden vonden.²⁰ Scaligers komst naar Leiden en de verwachting dat de boeken zijn onderzoek zouden steunen, waren wellicht voor het Hof de reden om een negendelige Talmoed plus zestien andere Hebreeuwse boeken aan Leiden te schenken, ter gelegenheid van de opening van het nieuwe onderkomen op 24 mei 1595.²¹ De meeste Hebreeuwse boeken werden door Bertius geplaatst in de sectie *Theologi* in *pluteus* τ. De betreffende Talmoed roemde Scaliger later overigens in de *Scaligerana* omdat deze editie nauwelijks was gecensureerd.²²

Scaliger kon tijdens zijn verblijf in Leiden eveneens de zestien aan Leiden geschonken titels raadplegen in de bibliotheek. Of hij dat ook werkelijk heeft gedaan valt niet na te gaan. Van een aantal boeken bezat Scaliger in zijn eigen bibliotheek een editie, zoals van de *Talmoed*. Het exemplaar in de Hof-collectie was in de jaren 1520 en 1530 gedrukt. Scaliger was zelf in het bezit van een latere uitgave: de *Talmud Babylonicum* in de editie van Marcus Marinus (Bazel 1579-1581).²³ Ondanks dat Scaliger een aantal boeken bezat die ook in de universiteitsbibliotheek aanwezig waren, zullen de Hebreeuwse boeken in de bibliotheek hem tot steun zijn geweest. De tot dan toe nog bescheiden oosterse collectie breidde zich, mede onder zijn invloed gestaag uit en het lijkt aannemelijk dat hij ook gedacht heeft: als ik een exemplaar dat ik kan gebruiken zelf niet in eigen bezit heb of kan verwerven, dan is het alleen maar prachtig dat het door de universiteit wordt aangeschaft

²⁰ De door Janus Dousa in augustus 1594 opgestelde lijst met daarin de afdeling *Libri Hebraici, Chaldaici et Arabici* bestaat uit 24 boeken in folio'. Zie: Appendix C.

²¹ Molhuysen I (1913), p. 93. De leden van het Hof van Holland en de Gecommitteerde Raden ontvingen op 14 juli 1595 van de curatoren en burgemeesters als dank een sleutel van de bibliotheek.

²² *Scaligerana 1740*, p. 424: 'Le Thalmud qui est icy en la Bibliotheque est le bon, qui n'est point chastré. Messieurs les Estats l'ont eu d'un Monastère & l'ont donné a la Bibliothèque'. Het gaat hier om de *Talmud Babylonicum cum commentariis Mos. Maimonidis, Raschi et Tosafot* [...] gedrukt in Venetië tussen 1520 en 1530 door Daniel Bomberg. [UBL 21523 A 1-9].

²³ De Talmoed van 1520-1530 is afgestoten en daarom niet meer in de UBL aanwezig; het exemplaar van Scaligers in Bazel uitgegeven Mishna wel. [UBL 875 A 1-8; zie Catalogus Bazel 1579-1581].

